

Journal of Resistance Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 14, No. 26, Spring/Summer 2022

Sociological Analysis of Resistance Themes in the Narratives of Gilani Captives about Holy Defense¹

Mona Asalemnejad Gilevaei^{2*}, Morteza Masroor Alinoudehi³

1 Introduction

Addressing the memories of the freedmen can be useful from different aspects. On the one hand, by keeping their memory alive, drawing the space they experienced and the experiences they left behind helps to understand the conditions of captivity and can be used in the field of training soldiers, and on the other hand, paying attention to these characteristics, conditions and various consequences of captivity lead to a better judgment regarding the requirements of this situation and paying attention to the strategies of captives in order to adapt as much as possible to the prison environment. It is obvious that in this case, the view combined with sanctity and free from any weakness in all prisoners of war becomes a comprehensive view that shows the beauties and ugliness of the phenomenon of captivity during the war in an authentic way and relying on documents and First-hand narratives expose the audience to recognition and judgment.

War is one of the most complex social phenomena that strongly affects societies, and its effect includes all systems, sub-systems and social institutions. Therefore, war is a group conflict whose most important feature is the order and organization that governs it. One of the hidden sections in the sociology of war, which gradually emerged

---

¹ This article is a part of the results of a research project that has been carried out with the financial support of the art field of Gilan province.

² *Corresponding Author: Assistant Professor of Sociology, Guilan Research Center, University of Guilan, Guilan, Iran, Email: m.asalemnejad@guilan.ac.ir

³ Assistant Professor of Sociology, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchestan, Sistan and Baluchestan, Iran, Email: m.masroor@lihu.usb.ac.ir

Date of Admission: ۷۷/۰۰/۱۱۱۱   date of Acceptance: ۸۸/۸۸/۲۲۲۲

as an independent field, is the sociology of the armed forces, whose mission is to discover the relationship between the armed forces and the society, the structure of the armed forces, and subculture of these forces. The present research can be considered one of the few efforts in the field of sociology of armed forces in Iran. To do this, by adopting a quasi-phenomenological approach, an attempt is made to investigate the memories of Guilani prisons of war to the common themes in the intersubjectivity of these people, and to turn the apparent plurality and diversity in their narratives into the axes of coherence. and to centralize it so that it is possible to draw the image of captivity as experienced by the main body of prisoners of war.

Methodology

The method used in this research is thematic analysis developed by Clark and Brown. The steps they want are (1) "familiarity with the data" which requires "immersion" in the data and includes tips such as "reading the data repeatedly" and "reading the data in a is active. During this stage, the researcher tries to get a correct understanding of the atmosphere governing the text and the relationship between the concepts by referring to the materials several times. (2) careful study of the text and extraction of primary codes; (3) "Searching for themes" which includes the categorization of different sub-themes in the form of sub-themes and the initial integration of these sub-themes based on theoretical foundations; (4) "revision of the themes" which includes the review and purification of the themes and gives an initial and coherent narrative for validating the themes; (5) At this stage, "naming and defining themes" takes place, which is done by relying on the following examples of each theme to answer the main research question and design the final model; and (6) the final stage of "presenting the report" which includes the final analysis and writing the results and findings. In the interpretation of some, "stability and resistance is an absolute concept that belongs to various phenomena and gives them color, smell and shadow of specific meanings. This approach is related to the works related to the memories of the prisoners of war, which on the one hand express raw narratives, or on the other hand, by creating novels based on these narratives, to create stories in the context of the experience of captivity - as imagined It could have existed - they take action. The present text is an attempt to go beyond this duality in order to

sociologically examine memories of war prisoners and extract themes hidden in raw memories.

3. Discussion

In this research, by using edited oral memories, we tried to extract the hidden themes in the narratives of Gilani prisoners of war from the years of captivity. In this way, the main focus is on the "topic", which gives a different analysis from the content analysis. One of the main elements that distinguish the stories of war and holy defense from other stories is the theme... the authors have moral and didactic concepts such as martyrdom, self-sacrifice, and courage. and veterans and such concepts have tried to pay their respects to the warriors of the eight years of holy defense. The themes investigated in this research are "resistance", "in-group and out-group", "Sacrifice", "Endeavor", "Religious sensitivity", "Compatibility with conditions", "Tolerance and bigotry".

The experience of war and captivity can be considered as one of the unique and exceptional experiences that usually a small part of the population of a country experience it. During the Iran-Iraq war, the experience of being in the prisons of the Baathist regime became a common memory of Iran's prisoners of war. As mentioned, the purpose of this research is never to try to integrate the memories of these prisoners. Captivity is a unique narration that every person looks at from the window of senses, personality, circumstances, family and religious origin and many other factors. The aim of this research was an effort to extract the common themes hidden among the existing scattered materials. Among the various examples and manifestations presented, conflicting and possibly contradictory content can be seen. A person confidently states that among the people belonging to his tribe, province, or religion, there was no informer or self-soldier, and another person speaks of the punishment of one of his fellow provinces for being an informer. Someone portrays Iraqis as completely uncompassionate and cruel people, and another speaks of the devotion of an Iraqi to Imam Khomeini, which makes him more tolerant of Iranian prisoners. On the one hand, we hear about the insults and insults of the common people of Iraq, and on the other hand, we hear about their tears when they meet the captives and the hands that are stretched over the heads and faces of the captives as a sign of blessing.

Also, with a more detailed look at the data, one can see elements and components that are precisely due to people belonging to a specific subculture. It's as if being a Gilani or a Gilak meant acting on certain behavior patterns or thinking in a certain way. Sometimes, referring to the rainy climate of Gilan, being in Iraq is considered to be a double difficulty for the people of Gilan. Sometimes, the torture of prison guards is depicted as more painful than providing them with water for drinking and washing. Sometimes Gilaki language is used as a tool and media to express what "can't" be expressed in Persian language. Sometimes, being deprived of drinking tea, which is considered as a kind of public torture, is considered more painful for a Gilani, and finally, although it is not possible to issue a general and definite verdict about all the prisoners and even the Gilani prisoners, but by studying In all the published memoirs, the impression is formed in the mind of the reader that the culture of moderation and moderateness was common among the Gilani captives, because on the one hand insulting other cultures and in some way self-superiority is evident in the studied texts. It doesn't work, and on the other hand, there is no code that can be considered extremism and religious extremism.

As mentioned, the main (comprehensive) theme of this study is "the lived experience of war and captivity". In the second level, the organizing themes include epic spirit, reactions to issues, humanitarianism, values, freedom, approaches based on violence and rupture. It seems that the experience of war and especially captivity can be explained and interpreted to a large extent with the help of these components.

Keywords: Resistance, Holy defense, Theme Analysis, Sociology of Armed Forces, Memories of Holy Defense soldiers.

References

- Adhami, H. (2015a). *The captivity we made ourselves: Oral memories of Seyed Yoosef Seyed Modallal kar, An Oral History of the Shaft Freedmen*. Rasht: Sooreh-e-Mehr publication.
- Adhami, H. (2015b). *Letters to a stone: Oral memories of Akbar Esmi*, Rasht: Sooreh-e-Mehr publication.
- Ahmadpoor, Sh. (2012). *Standing under death: An oral history of the Shaft Freedmen*. Rasht: Sooreh-e-Mehr publication.
- Ahmadpoor, Sh. (2013a). *A total of 10 years and 39 days: An oral history of the freedmen of the shaft*. Rasht: Sooreh-e-Mehr publication
- Ahmadpoor, Sh. (2013b). *I will come back at nights: Oral memories of Ne'matollah Ghaedi*. Rasht: Sooreh-e-Mehr publication.
- Ahmadpoor, Sh. (2013c). *They took my nights: Oral memories of Nasser Roohi*. Rasht: Sooreh-e-Mehr publication.
- Ahmadpoor, Sh. (2014). *Restlessness: Memories of Ramezan Ali Rastgoo*. Rasht, Sooreh-e-Mehr publication.
- Ahmadpoor, Sh. (2016). *The sixth day of wandering: Oral memories of Ebrahim Moghaddam, An oral History of the Shaft Freedmen*. Rasht: Sooreh-e-Mehr publication.
- Ahmadpoor, Sh. (2018). *PW, memories of Shamsollah Shamsini Ghiasvand*. Rasht: Sooreh-e-Mehr publication.
- Aliyari, Sh. Zareian, A. Hatami, Z., & Aliyari Sh. M. (2015). *Spiritual experiences and memories of healthcare personnel during the Holy Defense: A Summative content analysis*, *Journal of Military Medicine*, 17 (3), 171-179.
- Alizadeh, M. (2012). *Dones: Zero-point borderline, Oral memories of Mohammad Akbari*, Rasht, Sooreh-e-Mehr publication
- Alizadeh, M. (2013). *For my father: Oral memories of Reza Moradi*. Rasht: Sooreh-e-Mehr publication.
- Alizadeh, M. (2014). *We stay and become memories, oral memories of Shamsali Ghasemi, an oral history of Guilani captives*. Siahkal city, Rasht: Sooreh-e-Mehr publication
- Alizadeh, M. (2019). *Takrit with a flavor of five-five, Oral memories of Amin Alipoor*. Nekoo Afarinesh publication
- Amiri Kh., & Fatemeh H. (2014). Resistance literature, definitions and limitations. *Journal of Resistance Literature*, a (10), 23-41.
- Asgari, M. & Rasooli, M (2017). Content analysis of Holy Defense warrior memoirs emphasizing the identification of highlighted values. *The Journal of Sociology Studies*, 1• (36), 131-15a.

- Braun, V., & Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2), 77-101.
- Caforio, G. (200f) *Handbook of the sociology of the military*. Springer.
- Fatahi, M. (2013). *four 20*20 Mosaic, oral memories of Hossein Haghnia*. Rasht, Sooreh-e-Mehr publication.
- Fayazi, M. E. (2012a). *Unscheduled days, oral history of Bandar Anzali captives*. Rasht, Sooreh-e-Mehr publication.
- Fayazi, M. E. (2012b). *Bastion and Alien, oral history of Bandar Anzali captives*. Rasht, Sooreh-e-Mehr publication.
- Fayazi, M. E. (2012c). *Homeland entrusted to love: An oral history of Bandar Anzali captives*. Rasht, Sooreh-e-Mehr publication.
- Fayazi, M. E. (2015). *Return to release point: Oral memories of Ali Najd Bagheri*. Rasht, Sooreh-e-Mehr publication.
- Fayazi, M. E. (2017). *An inscription on the sky, memories of Barigadier General 2 pilot Akbar Sayad Boorani*. Rasht, Sooreh-e-Mehr publication.
- Hasanzadeh, A. (2005). Cultural Frameworks of war, *Monthly of Social Sciences*, 96, 1-5.
- Hoseynpoor, A (2019). *In Kumalas' lurking: Oral memories of Mohammad Amin Ghafarpoor*. Rasht, Nekoo Afarin publication
- Hoseynpoor, A. (2013). *From Sobatan to Ramadia: Oral memories of Saber Najafi*. Rasht, Sooreh-e-Mehr publication
- Hoseynpoor, A. (2016). *Paper Haftsin: Oral memories of Siroos Boloorian, an oral history of captives of Guilan*. Talesh city, Rasht: Sooreh-e-Mehr publication
- Iman, M. T. (1991). An introduction to sociology of war. *Journal of Philosophical Investigation*, (a38 & 139), 43-75.
- Jamshidiha, Gh., & Nafiseh H. (2007) Female experience of war. *Woman in Development & Politics*, 5 (2).
- Karkonan Nasrabadi, M. (2005). Imposd war and identity. *Journal of National Studies*, a (2), 71-85.
- Moosavi zadeh, S. Sh. (2014). *Hot sand, oral memories of Mohammadreza Azizian*. Rasht, Sooreh-e-Mehr publication.
- Mosayeb Zadeh, M. (2017). *Dance on the one leg, oral memories of Esmaeil Yektayi Langeroodi, an oral history of Guilani captives*. Langerood city, Rasht: Sooreh-e-Mehr publication.
- Peyro Naziri, M. (2014). *A Stone to remember: Oral memories of Mahmood Mehdizadeh, an oral history of Guilan captives*. Rasht: Sooreh-e-Mehr publication.

- Poorsaeidi, F. (2012) *The last soldier: Oral history of captives of Astaneh Ashrafieh*. Rasht: Sooreh-ye Mehr publication.
- Porhelm, M. (2014). *One hand and four fingers: Oral memories of Azim Haghi*. Rasht, Sooreh-e-Mehr publication
- Rajayi, R. (2013). *The house was a thousand miles away from us, an oral history of captives of Roodbar, memories of Mohammadreza Ne'mati*. Rasht, Sooreh-e-Mehr publication.
- Rajayi, R. (2014). *The colonel's answer was one word: No, Oral memories of Mirshams Abolghasemi*. Rasht, Sooreh-e-Mehr publication.
- Sajadi, J. (2000). *Islamic encyclopedia: including terms related to science, philosophy, logic, jurisprudence, principles, theology, commentary, delegation, astronomy, nations and places, chronology, literature*. Tehran: Komesh Publications.
- Samsam, H. & Golparvar, E. (2016). Analysis of the style of short and outstanding stories of the holy defense of the eighties by examining 11 ii c... ecii aaaaaaa eee Stylttt Peaaaa
Poem and Prose, 9 (2), 149-169.
- Sarfi, M. (2014). Scope of resistance literature. *Journal of Resistance Literature*, 6 (10), 207-237
- Segal, D. R., & Burk, J. (2012). *Military sociology*. Sage publication. London.
- Shahverdiani, N., & Ilmira, D. (2020). Representation of war in literature and art and in memoirs of soldiers in the trenches. *Research in Contemporary Literature*, 25 (2), 494-513.
- Yahyayi, M. (2013). *Walking on the night, oral memories of Taghi Hoseinpoor*. Rasht, Sooreh-e-Mehr publication.

نشریه ادبیات پایداری

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال چهاردهم، شماره بیست و ششم، بهار و تابستان ۱۴۰۱

تحلیل جامعه‌شناسانه مضامین پایداری در روایت‌های آزادگان گیلانی از

دفاع مقدس^۱

مونا اسالم‌نژاد گیلوانی^۲

مرتضی مسرور علی نودهی^۳

چکیده

به‌رغم به پایان رسیدن جنگ تحمیلی، پرداختن به تجربه زیسته حاضران در این نبرد و روایان دست اول رویدادهای رخ داده در اسارتگاه‌های دشمن، همچنان یافته‌های جدید و بدیعی از این واقعه بزرگ به دست می‌دهد. هدف این تحقیق، استخراج مضامین مرتبط با پایداری در خاطرات آزادگان و سربازان حاضر در جنگ تحمیلی هشت‌ساله ایران در برابر حمله رژیم بعثی عراقی است. برای انجام دادن این کار با رویکرد جامعه‌شناسی نیروهای نظامی به بررسی خاطرات منتشر شده سربازان و آزادگان گیلان پرداخته شده است. این آثار شامل ۳۰ کتاب هستند که به شکل سیستماتیک و به روش تحلیل مضمون مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

بررسی متون نشان می‌دهد که برخی از عام‌ترین مضامین قابل تصور در زمان اسارت که خصلتی جهان‌شمول دارند، در میان خاطرات نقل شده نیز به چشم می‌خورند. ویژگی‌هایی نظیر «مقاومت»، «درون‌گروه و برون‌گروه»، «ایثار»، «مجاهدت»، «حساسیت/باور مذهبی»، «مدارا»، «تعصب» و نظایر آن در جای‌جای این خاطرات مشهود است؛ با این حال، در کنار این خصائل عام، تعلق به خاستگاهی

^۱ مقاله حاضر بخشی از نتایج طرح پژوهشی است که با حمایت مالی حوزه هنری استان گیلان به انجام رسیده است.

^۲ استادیار جامعه‌شناسی، پژوهشکده گیلان‌شناسی، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران. (نویسنده مسئول):

(m.asalemnejad@guilan.ac.ir)

^۳ استادیار جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، ایران.

M.masroor@lihu.usb.ac.ir

مشترک و برخورداری از ارزش‌های مشابه، به بروز تفاوت‌هایی در «خرده‌فرهنگ اسارت» منجر شده‌است که جای بررسی و تأمل بیشتر دارد.

واژه‌های کلیدی: مقاومت، دفاع مقدس، تحلیل مضمون، جامعه‌شناسی نیروهای نظامی،

خاطرات رزمندگان دفاع مقدس

۱- مقدمه

«جنگ یکی از پیچیده‌ترین پدیده‌های اجتماعی است که جوامع را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد و تأثیر آن، تمام نظام‌ها، خرده‌نظام‌ها و نهادهای اجتماعی را در بر می‌گیرد؛ لذا جنگ یک ستیزه‌گرایی است که مهم‌ترین خصلت آن نظم و سازمانی است که بر آن حاکم می‌باشد» (کارکنان نصرآبادی، ۱۳۸۴: ۷۲)؛ اما در آثار و مطالعات انجام گرفته در ارتباط با این پدیده، کمتر این رویکرد به چشم می‌خورد و می‌توان ادعا نمود که وجوه ارزشی و انسانی جنگ بیشتر مورد توجه اهالی پژوهش قرار گرفته‌اند. به تعبیر برخی، «در سرزمینی که «جنگ» تا به این پایه بر تاریخ آن در دوره باستان اثر نهاده و شاهد یکی از طولانی‌ترین جنگ‌های تحمیلی دنیا در دوره معاصر بوده‌است، مطالعات انسان‌شناختی یا جامعه‌شناختی در خور توجهی در زمینه جنگ به چشم نمی‌خورد» (حسن‌زاده، ۱۳۸۴: ۷۱)؛ به همین دلیل، لزوم نگاهی علمی به جنگ و مؤلفه‌های تشکیل دهنده آن همچنان احساس می‌شود.

یکی از بخش‌های نهفته در جامعه‌شناسی جنگ که رفته‌رفته به صورت حوزه‌ای مستقل مطرح شد، جامعه‌شناسی نیروهای مسلح است که مأموریت خود را کشف روابط میان نیروهای مسلح و جامعه، ساختار حاکم بر نیروهای مسلح و خرده‌فرهنگ این نیروها قرار داده‌است. تحقیق حاضر را می‌توان یکی از تلاش‌های معدود در زمینه جامعه‌شناسی نیروهای مسلح در ایران دانست. در انجام دادن این کار تلاش می‌شود تا با اتخاذ رویکردی شبه‌پدیدارشناختی در بررسی خاطرات آزادگان گیلانی به بن‌مایه‌های مشترک موجود در بیناذهنیت این افراد پرداخته و تکثر و تنوع ظاهری موجود در روایت‌های ایشان را تبدیل به محورهای انسجام‌بخش و متمرکزسازی کند تا امکان ترسیم سیمای اسارت آن گونه که

به وسیله بدنه اصلی آزادگان تجربه شده است، فراهم آید. روش به کار رفته در این تحقیق، تحلیل مضمون (تماتیک) است که به وسیله کلارک و براون بسط داده شده است. مراحل مورد نظر ایشان عبارت‌اند از: ۱- «آشنایی با داده‌ها» که مستلزم «غوطه‌ور شدن» در داده‌ها بوده و در بردارنده نکاتی همچون «بازخوانی مکرر داده‌ها» و «خواندن داده‌ها به صورت فعال» است. طی این مرحله، محقق با مراجعه چندین باره به مطالب تلاش می‌کند به درک درستی از فضای حاکم بر متن و ارتباط بین مفاهیم دست پیدا کند؛ ۲- مطالعه دقیق متن و استخراج کدهای اولیه؛ ۳- «جست‌وجوی مضامین» که شامل مقوله‌بندی خرده‌مضامین مختلف در قالب مضامین فرعی و ادغام اولیه این خرده‌مضامین بر اساس مبانی نظری است؛ ۴- «بازبینی مضامین» که شامل بازبینی و تصفیه مضامین بوده و یک روایت اولیه و منسجم برای اعتباربخشی به مضامین به دست می‌دهد؛ ۶- در این مرحله «نامگذاری و تعریف مضامین» اتفاق می‌افتد که با تکیه بر مصادیق ذیل هر مضمون انجام می‌گیرد تا پاسخ به پرسش اصلی تحقیق و طراحی مدل نهایی امکان‌پذیر گردد؛ و ۶- مرحله نهایی، «ارائه گزارش» است که شامل تحلیل نهایی و نگارش نتایج و یافته‌هاست؛ به تعبیر برخی، «پایداری و مقاومت، مفهوم مطلق است که به پدیده‌های مختلف تعلق می‌گیرد و به آنها رنگ و بو و سایه روشن‌های معنایی خاص می‌بخشد» (صرفی، ۱۳۹۳: ۲۰۸). این رویکرد با قاطبه آثار مربوط به خاطرات آزادگان که از یک سو به بیان روایت‌های خام می‌پردازند یا از سوی دیگر، با پدید آوردن رمان‌های مبتنی بر این روایات، به خلق داستان‌هایی در زمینه تجربه اسارت - آن گونه که تصور می‌شود وجود داشته است - اقدام می‌کنند. متن حاضر تلاشی است برای فراتر رفتن از این دو گانه برای بررسی جامعه‌شناسانه خاطرات آزادگان و استخراج مضامین نهفته در خاطرات خام.

۱-۱- پیشینه تحقیق

در زمینه تحلیل مضمون خاطرات آزادگان هیچ مقاله علمی و قابل معرفی یافت نشد. تنها کار مرتبط در این حوزه، «تحلیل محتوای کتاب‌های خاطرات رزمندگان دفاع مقدس آذربایجان شرقی با تأکید بر شناسایی ارزش‌های برجسته شده» (عسگری و رسولی، ۱۳۹۶)

است که با استفاده از روش تحلیل محتوا روی کتاب‌های «کمی موجی هستم»، «با تو می‌مانم»، «لشکر خوبان»، «نورالدین، پسر ایران» و «همهٔ دوستان من» انجام گرفته‌است. نتایج حاکی از آن هستند که دو کتاب همهٔ دوستان من و لشکر خوبان بیش از سایر کتاب‌ها و کتاب کمی موجی هستم، کمتر از سایر کتاب‌ها به ارزش‌های برجستهٔ دفاع مقدس پرداخته‌اند؛ همچنین، ارزش‌های مسئولیت‌پذیری فرماندهان، امدادهای غیبی، حفاظت از بیت‌المال، ارزش‌مداری، ایثار و فداکاری، عزاداری و قرآن‌خوانی، کار کردن از دوران کودکی، ورزش کردن، ولایت‌مداری، احترام گذاشتن و اطاعت از فرماندهان، اقامهٔ نماز اول وقت، تواضع فرماندهان، نقش والدین در حمایت از رزمندگان، شجاعت و شهادت‌طلبی، حمایت مردم از جبهه‌ها، سرکشی به خانوادهٔ شهدا، شوخی و طنز و صمیمیت و همکاری، به‌ترتیب بیشترین ضریب اهمیت را به خود اختصاص داده‌اند.

در مقالهٔ علیاری و همکاران (۱۳۹۴) به «تبیین تجربه‌ها و خاطرات معنوی کارکنان بهداشت و درمان در دفاع مقدس به روش تحلیل محتوای تجمیعی» پرداختند. این تحقیق که به شیوهٔ کیفی و روی خاطرات ۶۸ نفر از کارکنان بهداشت و درمان و با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند انجام گرفت، نشان داد که در این خصوص، ۶ مقوله و ۲۰ زیرمقوله به‌عنوان جلوه‌های معنویت در خاطرات کارکنان این حوزه قابل تشخیص هستند. محققان نتیجه می‌گیرند که فضای معنوی حاکم در دوران دفاع مقدس القاگر این نکته است که بسیاری از کارها با روحیهٔ جان‌فشانی و ایثارگری قابل حل است؛ بنابراین، واگویه‌نمودن فضای معنوی حاکم در دوران دفاع مقدس، تنها راه چاره برای ارتقای اخلاق پزشکی و حرفه‌ای در حال حاضر است.

جمشیدی‌ها و حمیدی (۱۳۸۶) در تحقیق خود در خصوص تجربهٔ زنان از جنگ، پس از بررسی خاطرات ۱۸ زن، به بررسی تجارب زنانی پرداختند که خانه و کاشانهٔ خود را در اثر جنگ از دست داده‌اند و به کارهایی نظیر پرستاری و امدادگری، خبرنگاری، کمک‌های پشت جبهه و ... پرداخته یا حتی در مواردی سلاح به دست گرفته و با دشمن جنگیده‌اند. تجربیات این زنان ذیل شش مفهوم دسته‌بندی شده‌است که عبارت‌اند از: تجربه از

جاکندگی، انفجار در ساختار خانواده، تغییر در خویشتن زنانه، تجربه بدن زنانه، تعلیق و تجربه، باز جایگیری در زندگی روزمره.

۱-۲- روش تحقیق

آنچه در این تحلیل مد نظر است، نوع خاصی از تحلیل است که آن را تحلیل تماتیک یا تحلیل محتوای کیفی - مضمونی می‌نامند. در این روش، با بررسی نظام‌مند محتوای مورد بررسی تلاش می‌شود تا بتوان به الگوهای منظم و معانی مستتر در متن دسترسی پیدا کرد؛ بدین ترتیب که با مطالعه مجموعه‌های خاطرات منتشر شده از ایثارگران و آزادگان، مفاهیم و مضامین موجود در لایه‌های ناخودآگاه این متون استخراج و سیمایی از آن به دست داده شود.

در تحقیق حاضر، توجه اصلی به دوران اسارت معطوف شده است. برای این منظور، تلاش شده است که مضامین مندرج در خاطرات دست اول آزادگان استان گیلان استخراج گردند؛ البته برخی موضوعات مرتبط، مانند کنش‌ها و اتفاقات پیش و پس از اسارت یا بعضی منابع در دسترس، نظیر خاطرات اطرافیان که مورد تأیید بوده و قابل مراجعه بودند نیز، در این مسیر مورد استفاده قرار گرفتند. تکیه اساسی در این تحقیق بر ۳۰ کتاب است که تا سال ۱۳۹۸ به وسیله حوزه هنری استان گیلان و بر اساس خاطرات شفاهی آزادگان گیلانی تدوین شده است. این کتاب‌ها عبارت‌اند از: «جمعا ۱۰ سال و ۳۹ روز» (احمدپور، ۱۳۹۲ الف)، «بازگشت به نقطه رهایی» (فیاضی، ۱۳۹۴)، «از سوباتان تا رمادیه» (حسین‌پور، ۱۳۹۲)، «دونس» (علیزاده، ۱۳۹۱)، «اسارتی که خود ساختیم» (ادهمی، ۱۳۹۴ الف)، «رقص روی یک پا» (مصیب‌زاده، ۱۳۹۶)، «بیقراری» (احمدپور، ۱۳۹۳)، «شب‌ها برمی‌گردم» (احمدپور، ۱۳۹۲ ب)، «کتیبه‌ای بر آسمان» (فیاضی، ۱۳۹۶)، «شب‌هایم را گرفتند» (احمدپور، ۱۳۹۲ ج)، «سنگی برای یاد (پیرو نذیری، ۱۳۹۳)، «می‌مانیم و خاطره می‌شویم» (علیزاده، ۱۳۹۳)، «هفت سین کاغذی» (حسین‌پور، ۱۳۹۵)، «نامه‌هایی برای یک سنگ» (ادهمی، ۱۳۹۴ ب)، «ششمین روز سرگردانی» (احمدپور، ۱۳۹۵)، «خانه هزار فرسنگ از ما دور بود» (رجایی، ۱۳۹۲)، «تکریت با طعم پنج پنج» (علیزاده، ۱۳۹۸)، «در کمین کومله‌ها» (حسین‌پور، ۱۳۹۸)، «پی دلیو» (احمدپور، ۱۳۹۷)، «چهار موزاییک» (فتاحی، ۱۳۹۲)، «قدم‌زدن روی شب»

(یحیایی، ۱۳۹۲)، «روزهای بی‌تقویم» (فیاضی، ۱۳۹۱)، «آخرین سرباز» (پورسعیدی، ۱۳۹۱)، «ایستادن زیر مرگ» (احمدپور، ۱۳۹۱)، «به خاطر پدرم» (علیزاده، ۱۳۹۲)، «جواب سرهنگ یک کلمه بود: نه» (رجایی، ۱۳۹۳)، «خاک داغ» (موسوی‌زاده، ۱۳۹۳)، «سنگر و بیگانه» (فیاضی، ۱۳۹۱)، «وطن سپرده به عشق» (فیاضی، ۱۳۹۱) و «یک وجب و چهار انگشت» (پرحلم، ۱۳۹۳) که به طور سیستماتیک مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته و مضامین مستخرج از آنها در تحلیل نهایی به کار گرفته شدند.

۲- بحث

در مطالعه آثار مربوط به جنگ، یکی از منابع موجود، خاطرات افراد درگیر در جنگ است. به اعتقاد پژوهشگران این عرصه، ادبیات جنگ به سه بخش مشخص تقسیم می‌شود: «۱- ادبیاتی که پیش از جنگ به وجود می‌آید (هشدارها)، ۲- ادبیاتی که در حین جنگ ایجاد می‌شود (ترغیب و تشویق به مقاومت و پیروزی) و ۳- ادبیاتی که پس از جنگ نوشته می‌شود (پیامدها، سوگیری‌ها، انتقال وقایع و حقایق به نسل‌های آینده و جهان بشریت)» (امیری‌خراسانی و هدایتی، ۱۳۹۳: ۲۹). با توجه به اقبال گسترده به تدوین خاطرات دوران جنگ، «خاطره‌نگاری هم می‌تواند بخشی از ادبیات جنگ باشد. این خاطره‌نگاری‌ها با استناد به یادداشت‌های رفتگان یا ماندگان، زوایای تاریک و مبهمی را که در گزارش‌های رسمی نمی‌آید، روشن می‌سازد و راهگشاست برای نسل‌های آتی» (شاهوردیانی و دادور، ۱۳۹۹: ۵۰۵). خاطرات به انواع گوناگونی از جمله، خاطره شفاهی خام، خاطره شفاهی ویرایشی، خاطرات شفاهی تدوینی و خاطرات شفاهی تلفیقی تقسیم می‌شوند.

بر این اساس، در این تحقیق با استفاده از خاطرات شفاهی تدوینی، به استخراج مضامین مستتر در روایت آزادگان گیلانی از سال‌های اسارت اقدام کردیم. در این شیوه، تکیه اصلی بر روی «مضمون» است که از این نظر، تحلیلی متمایز از تحلیل محتوا را به دست می‌دهد. «از اصلی‌ترین عناصری که داستان‌های جنگ و دفاع مقدس را از دیگر داستان‌ها متمایز می‌کند، درونمایه (مضمون) است... نویسندگان با پیش رو داشتن مفاهیم اخلاقی و تعلیمی، مثل شهادت‌طلبی، ایثارگری، رشادت و جانبازی و مفاهیمی از این دست سعی کرده‌اند دین

خود را به رزمندگان هشت سال دفاع مقدس ادا کنند» (صمصام و گل پرور، ۱۳۹۵: ۱۶۱). مضامین مورد بررسی در این تحقیق عبارت‌اند از: «مقاومت»، «درون گروه و برون گروه»، «ایثار»، «مجاهدت»، «حساسیت مذهبی»، «سازگاری با شرایط»، «مدارا و تعصب».

۲-۱- مقاومت

می‌توان تجلی این مفهوم را از زوایای گوناگون و با جنبه‌های متفاوت مشاهده نمود. به لحاظ تقدم و تأخر زمانی می‌توان از مرحله نخست آماده‌سازی رزمنده یاد کرد؛ جایی که هم از نظر «مقاومت جسمی» و هم از نظر «مقاومت روحی» تلاش می‌شد تا افراد به استقامت حداکثری نزدیک شوند. تمرینات ورزشی زیر «شن‌های داغ» موجب سازگاری بدنی افراد با شرایط اقلیمی میدان نبرد می‌شد و اردوی استقامت که با اجرای برنامه‌هایی نظیر «خشم شبانه» یا «شنا در آب سرد» همراه بود و نیز، سخنرانی حماسی فرماندهان به رزمندگان کمک می‌کردند تا به لحاظ روحی خود را آماده شرایط ناخوشایند ممکن کنند.

«حسین املاکی گفت: کارتون خیلی سخته بچه‌ها. باید قوی و رازدار باشین. ممکنه یه شب برین و دیگه برنگردین. ممکنه پنج شش ماه ازتون خبری نشه و خیلی اتفاقات براتون بیفته؛ اما باید مقاوم باشین؛ چون عملیات و موفقیت در عملیات به شناسایی شما بستگی داره» (دوستدار، ۱۳۹۳: ۱۱۸).

۲-۲- درون گروه و برون گروه

در جنگ، اساساً نوعی حس درون گروه و برون گروه ناگزیر است. حس تعلق به یک مفهوم «ما» که بلافاصله در برابر خود، یک «دیگری» را تعریف می‌کند؛ بنا بر قاعده، این تقسیم‌بندی بار عاطفی و روانی دارد. «ما» و هر آنچه به آن منتسب می‌شود، بار مثبت داشته و به طور خودآگاه یا ناخودآگاه معایب و نقایص مربوط به آن کمرنگ شده و یا نادیده گرفته می‌شوند؛ در مقابل، «دیگری» قرار می‌گیرد که بر اساس ملاکی (طبیعی یا قراردادی) از دایره خودی‌ها جدا می‌شود و اساساً حاوی نوعی ارزش‌گذاری است. دایره خودی‌ها وسعت ثابتی ندارد و بسته به عوامل و شرایط محیطی و موقعیتی می‌تواند محدودتر یا گسترده‌تر باشد. در متون مورد بررسی، نخستین و گسترده‌ترین تقسیم‌بندی مشاهده شده، درون گروه هموطن و دشمن بود. در این مقام، تمام ایرانی‌ها فارغ از قوم و مذهب در

ایرانی بودن خود با یکدیگر مشترک هستند و این وجه اشتراک، چنان پیوندی بین ایشان ایجاد کرده بود که گسستگی نمی‌نمود. این وحدت ملی جلوه‌های عینی هم داشت؛ به طوری که تمام اردوگاه بعضاً برای حمایت از یک فرد از یک قوم خاص متحد می‌شدند و برای حمایت از منافع او تلاش می‌کردند.

«آزادی من بعد از دو روز [انفرادی به خاطر فرار نافرجام هنگام رفتن به زیارت] نتیجهٔ اعتصاب غذای بچه‌ها بود .... کل قاطع اعتصاب کردند» (علیزاده، ۱۳۹۳: ۲۴۷).

«... اینجا همهٔ ما مساوی هستیم و طرف حسابمون عراقه. همین!» (احمدپور، ۱۳۹۷: ۱۵۴).

در مرحلهٔ بعد، برخی منافع و تعصبات عمدتاً قومیتی به شکل‌گیری درون‌گروه‌های جزئی‌تر منجر شدند. منظور از منافع، طیف گسترده‌ای از نیازهای مادی و غیرمادی بود که با اتکا به فرد یا گروهی از فرهنگ خودی، به نحو مناسبی امکان برآورده کردن آنها وجود داشت. گاهی تنها بحث روحی و روانی مطرح بود و صرفاً حضور افرادی از زبان، قومیت و فرهنگ مشترک، تحمل اسارت را آسان می‌کرد و گاهی نیازهای کارکردی و عینی‌تری وجود داشت که بدون حمایت جمعی، برآورده کردن آن با مشکل مواجه می‌شد؛ به‌عنوان مثال، از بین بردن شپش، پرستاری در هنگام بیماری، به دست آوردن جیرهٔ غذایی و پشتیبانی در برابر زورگویی احتمالی سایرین از جمله نیازهایی بود که ضرورت وجود درون‌گروهی متحد و وفادار را ایجاب می‌کرد.

«در بین اسرای ما عرب داشتیم که اهل اهواز بود؛ بچهٔ خیلی خوبی بود؛ عربی بود که برای ایرانی‌ها جان می‌داد» (فیاضی، ۱۳۹۱: ۱۵۱).

«مترجم را خیلی می‌زدند و می‌گفتند: «تو که عربی، چرا او مدی با ما بجنگی؟!» (یحیایی، ۱۳۹۲: ۷۲).

۲-۳- ایثار

ایثار را در لغت، برتری و اولویت دادن دیگری بر خود معنا کرده‌اند، در زمانی که کسب سود و منفعت یا پرهیز از ضرر و زیان در میان باشد و آن را نهایت برادری و دوستی دانسته‌اند. با این تعریف، دوران اسارت و اساساً میدان نبرد را می‌توان جلوه‌گاه ایثار دانست. فردی که

به منطقه جنگی پا می‌گذارد، علی‌القاعده خطرات این راه را به جان خریده‌است و پرسشی دربارهٔ دیگرانی که برای حفاظت از آنان عازم شده‌است، ندارد؛ به طور خاص، هنگامی که در مورد ایثار در دوران اسارت صحبت می‌شود، درک موضوع تا حدی دشوار است. گاهی ممکن است موضوع مورد نظر نزد شنونده چندان خاص و ارزشمند ننماید. ارزش گذشتن از یک وعدهٔ غذا، نوشیدن یک لیوان آب، و اگذار کردن نوبت دستشویی به یک بیمار و حتی خودداری از ناله نزد سایرین برای جلوگیری از تضعیف روحیهٔ آنها، همه و همه زمانی آشکار می‌شود که در بستر و پس‌زمینهٔ گسترده‌تر اسارت به آن نگریسته شود. موقعیتی که افراد تحت شدیدترین فشارها و شکنجه‌های روحی، عاطفی و جسمی هستند و با این حال، از تمام داشته‌های خود یا تمام حقی که برایشان وجود دارد، به نفع دیگری می‌گذرند؛ همچنین، در جای جای گفتارها و خاطرات به افرادی برمی‌خوریم که با توجه به ضعف و بیماری دیگران یا محذوریت اخلاقی افراد، در نقش فدایی ظاهر می‌شوند. هنگامی که فرد یا افرادی برای عبور از تونل مرگ پیش قدم می‌شدند تا اولین ضربات را که شدیدترین آنها هم بود، به جان بخرند یا به‌عنوان مثال، زمانی که به روحانی اردوگاه یا عضوی محبوب از میان اسرا دستور داده می‌شد تا برای سرگرمی زندانبانان و مأموران دشمن «برقصند»، افرادی پیدا می‌شدند که با ادای جملهٔ «سیدی! ما برات می‌رقصیم» موجب رهایی هم‌بندان خود از این موقعیت ناخوشایند می‌شدند.

«یکی از اهالی آستارا، گاهی که عراقی‌ها یکی از بچه‌ها را می‌زدند، خودش را به آن اسیر می‌رساند و عراقی‌ها را می‌کشید کنار و می‌گفت: بیاید منو بزنید. اون دیگه طاقت نداره!» (یحیایی، ۱۳۹۲: ۷۸).

نکتهٔ جالب توجه و شاید کم‌نظیر در میان سایر موارد مشابه این است که ایثار اسرای ایرانی منحصر به دایرهٔ خودی‌ها نمی‌شد. در مواردی هم با آگاهی از وضع دشوار معیشت مردم، هنگامی که امکان آن فراهم می‌شد، بخشی از جیرهٔ اندک خود را از هر طریق ممکن به دست مردم کوچه و بازار می‌رساندند.

«از آنجایی که عراق منابع لازم را برای وارد شدن به این جنگ [جنگ با کویت] نداشت، مردم در تنگنای شدیدی قرار گرفته بودند و وضعیت اقتصادی وخیمی داشتند.

گهگاه که اتوبوس از کنار مردم فقیر رد می‌شد، بچه‌ها از روی دلسوزی وسایلشان را از پنجره بیرون می‌انداختند و به دنبال آن، جمعیتی برای برداشتن هجوم می‌آوردند (ادهمی، ۱۳۹۴: ۱۵۹).

۲-۴- مجاهدت

در میان انبوه نکات مشاهده‌شده، مجاهدت یکی از محورهایی است که به نظر می‌رسد می‌توان بخشی از این تنوع را در مقوله‌ای تحت عنوان آن متحد نمود. سیدجعفر سجادی نویسنده فرهنگ معارف اسلامی، مجاهدت را در معنای کلی، وادار کردن نفس به مشقات بدنی و مخالفت با هوا و هوس، انفصال و محروم کردن نفس از مألوفات و مخالفت با خواست‌های شهوانی دانسته‌اند (سجادی، ۱۳۷۹: ۱۶۹۳). در این مورد مشخص، تمام موارد و مصادیقی را که متضمن روحیه حماسی و پاکبازی در عرصه دفاع هستند، در زمره این مضمون طبقه‌بندی کردیم. در اینجا نیز، روحیه جهادی را می‌توان در مراحل و صحنه‌های گوناگون مشاهده کرد. حس افتخار به میهن و توانایی‌ها و دستاوردها از نخستین روزهای پس از پیروزی انقلاب در میان افراد به چشم می‌خورد. یکی دیگر از مصادیق مجاهدت را می‌توان در پاکبازی و رشادت برخی از افراد دید. در بحبوحه نبرد که علی‌القاعده تمام سربازان آماده جانفشانی هستند، برخی از آنان این ویژگی را به حد اعلی می‌رسانند و از این حیث به جایگاه اسوه و اسطوره دست پیدا می‌کنند. در کوران نبرد نیز، حفظ روحیه، جایگزین کاستی در ادوات و نفرات می‌شد. گاهی کمبود و دیر رسیدن نیروهای کمکی با روحیه شجاعانه افراد حاضر جبران می‌شد و بعضاً کمیت و کیفیت ادوات و سلاح‌های دشمن موجب ایجاد بیم و هراس در میان رزمندگان می‌شد که با یادآوری آرمان‌ها و ارزش‌های ملی، سریعاً ایمان و آرامش به افراد بازمی‌گشت. گوشه‌گوشه خاطرات ذکر شده سرشار از مواردی است که داشتن روحیه‌ای قوی موجب نادیده گرفتن ناملازمات می‌شد. «مشکلات بهداشتی و پزشکی»، «جراحات‌های پزشکی»، «تنبیه‌های بدنی دوران اسارت» و «پایبندی به مفاهیم و افراد مقدس»، همگی جزو مصادیقی هستند که می‌توان تحت عنوان جامع مجاهدت به آنها اشاره نمود.

«سید مهدی آمد پیش بچه‌ها گفت: ده نفر می‌خواهم که با من بیایند و آماده مرگ باشند، فکر برگشت نکنند. خیلی‌ها بلند شدند و سید مهدی گفت: فقط ده نفر!» (فیاضی، ۱۳۹۴: ۳۵۹).

۲-۵- حساسیت مذهبی - باورهای مذهبی و ارزشی

رویکرد مذهبی عراقی‌ها نسبت به اسرا را می‌توان به دو دسته کلی مثبت و منفی تقسیم نمود. بنا بر خاطرات بیان‌شده، رویکرد منفی عراقیان نسبت به اسرا، خود به دو مفهوم جهل و تعصب تقسیم می‌شود. بخشی که مربوط به جهل می‌شد، معمولاً با شناخت بیشتر قابل جرح و تعدیل بود؛ مثلاً عدم پذیرش نماز یا روزه اسرا به مرور زمان، جای خود را به احترام و پذیرش داد؛ البته همچنان بنا به ملاحظات - شاید امنیتی - از اقامه نماز جماعت جلوگیری شده و تلاش می‌شد تا روحیه اتحاد و حس «ما» بین اسرا تقویت نشود.

«اعتراض کردیم که می‌خواهیم نماز بخوانیم. عراقی‌ها باورشان نمی‌شد مسلمانیم. به ما مجوس و آتش‌پرست می‌گفتند» (فیاضی، ۱۳۹۶: ۸۸).

«ماه رمضان فرا رسید و من که مدتی بود نماز می‌خواندم، تصمیم گرفتم روزه هم بگیرم. عراقی‌ها مانع روزه گرفتن اسرا می‌شدند و اصلاً ما را به عنوان مسلمان قبول نداشتند» (فتاحی، ۱۳۹۲: ۱۸۹).

یکی دیگر از نقاط گسست اعتقادی بین زندانیان (عمدتاً مسلمان و شیعه) و زندانبانان (خصوصاً اهل سنت و بعثی) در هنگام ماه محرم مشاهده می‌شد. ماه محرم در قرون متمادی به عنوان موتور محرکه شیعیان عمل کرده و مشهور است که روحیه ظلم‌ستیزی اهل تشیع به طور خاص، به علت نفوذ فرهنگ واقعه کربلا و شعار «هیئات منا الذله» است که یکی از نمادهای اصلی این واقعه به شمار می‌رود. خاطرات اسرا حاوی اشارات پرشماری است در مورد جلوگیری مأموران از پاسداشت ماه محرم و عزاداری برای شهدای واقعه کربلا. شواهد حاکی از استمرار پخش ترانه‌های شاد در این ایام و حتی گسترده‌تر کردن زمان پخش است؛ به نحوی که غیر از روزها، شب‌ها را نیز در بر می‌گرفت.

«افسر آمد ... گفت: اینجا محرم و صفر ندارد. می‌توانید تا دلتان می‌خواهد بزنید و برقصید؛ اما حق ندارید عزاداری کنید! هر کسی هم که سرپیچی کند، خونش پای خودش است. سه شب بعدی را باز سینه زدیم و باز با کابل زدند» (احمدپور، ۱۳۹۱: ۴۰).

چنانچه مشاهده می‌شود، تقابل اعتقادی و ارزشی در میان زندانیان و زندانبانان در بسیاری از جهات آشکار و مشهود است؛ با این حال نمی‌توان این تقابل را ویژگی عام حاکم بر فضای اسارتگاه‌ها دانست. در اینجا نیز مانند بسیاری از موارد دیگر، شاهد شدت و ضعف و نوعی تنوع در روابط بر حسب شرایط زمانی و مکانی هستیم؛ به عنوان مثال، فرارسیدن ماه مبارک رمضان توأم با تسهیلات و امتیازاتی اندک برای اسرا بود که مهم‌ترین آن، دسترسی زندانیان به قرآن بود؛ اما شاید نقطه اوج رویکرد مسالمت‌آمیز را بتوان در روزی دانست که به اسرا اجازه داده شد تا به زیارت بروند. در بخش حساسیت دینی آورده شده است که اسرا از این نظر خود را خوشبخت‌تر از مردم ایران می‌دانستند؛ چرا که به راحتی موفق به زیارت اماکن شریفه شده بودند. از دیگر نکاتی که به کرات به آن اشاره شده است، تفاوت رویکرد سربازان عراقی در دو حرم امام حسین^(ع) و حضرت ابوالفضل العباس^(ع) است. به بیان اسرا، نگهبانان از کتک‌زدن آنان در حرم امام حسین^(ع) هم ابایی نداشتند؛ در حالی که نه تنها وارد حرم حضرت ابوالفضل^(ع) نمی‌شدند، بلکه از نام ایشان نیز وحشت داشتند و یکی از ابزارهای توقف ضرب و شتم اسرا، ذکر نام ایشان بود؛ گویی خصلت یاریگری و حامیگری حضرت ابوالفضل^(ع) پس از چندین قرن، همچنان در حافظه تاریخی مردم عراق پررنگ بود.

«وقتی وارد حرم حضرت عباس^(ع) می‌شدیم، سربازان عراقی توی حرم نیامدند. می‌گفتند اعتقادشان بر این است که احتمال دارد حضرت عباس^(ع) آنها را به خاطر گناهانشان خشک کند. می‌گفتند: ما می‌ترسیم داخل بیاییم» (فیاضی، ۱۳۹۱: ۱۱۴-۱۱۵).

در ایام اسارت، اساساً غیر از آزادی، شاید خبر خوش دیگری نتواند اسرا را تا بدان حد خوشحال کند که اسرای ایرانی از شنیدن تشریف به کربلا خوشحال شدند. برای بسیاری از آنان زیارت امام حسین^(ع) و حضرت عباس^(ع) آرزویی بسیار بعید می‌نمود. تمام افرادی که این زیارت را تجربه کرده‌اند، از حال و هوای معنوی آن، حس آزادی و رهایی در طول

مدت زیارت و سبکی خاصی که به همراه داشته، گفته‌اند. این زیارت‌ها موجب تقویت روحیه اسرا شده و مجدداً آنان را بر سر آرمان‌های خود متحد می‌کردند؛ همچنین، مردم و خصوصاً شیعیان عراق از مشاهده زیارت مشتاقانه و بی‌ریای اسرا دریافتند که شایعه رافضی‌بودن ایرانیان و آتش‌پرستی ایشان، یکی از دروغ‌های دستگاه تبلیغاتی حزب بعث بوده‌است.

«مردم ایران در آن زمان دوست داشتند زندگی خود را بفروشند و به زیارت امام حسین بیایند؛ اما ما در آنجا به راحت‌ترین شکل ممکن به کربلا رفتیم» (حسین‌پور، ۱۳۹۲: ۱۵۲).

۲-۶- سازگاری با شرایط

هنگامی که فرد در شرایط اسارت و دستگیری قرار دارد، چندان قادر به لحاظ کردن خواست و اراده خود در مورد چگونگی گذراندن زمان و انجام امور مورد علاقه نیست. محدود شدن ابتکار عمل و قدرت کنترل افراد بر روی رفتار خود می‌تواند از جنبه‌های گوناگون موجب آسیب دیدن عزت نفس و اعتماد به نفس افراد شود. اسرا با هدف غلبه بر احساس روزمرگی، حفظ روحیه، رفع نیازهای روزمره و به دست آوردن پولی اندک اقدام به انجام برخی امور می‌کردند. فعالیت‌های اسرا در این موارد را می‌توان به زمینه‌های مختلفی دسته‌بندی کرد. مطالعه، یادگیری زبان، قناعت، استفاده از مهارت و ظرفیت اسرا، راه حل ابتکاری برای تأمین وسایل رفاهی، خواندن دعاها و قرآن، ورزش و حتی امور نامتعارفی همچون بیگاری یا سیگار کشیدن برای کمک به گذراندن زمان، از جمله شیوه‌های رایج در میان اسرا بودند.

«اصفهان‌ها خیلی صبور و با ذوق بودند [به کمک خار سیم‌خاردار، سوزن و از تار و پود حوله‌ای که به ما داده بودند، نخ تهیه می‌کردند برای وصله پینه]» (علیزاده، ۱۳۹۳: ۱۷۶).

۲-۷- مدارا

در دوران اسارت، گاهی با خویشتنداری می‌توان از تلخی روزها و ساعات کاست. این گذشت و صبوری، دو حالت اساسی داشت؛ گاهی «برآمده از منش و آموزه‌های دینی» بود و گاهی «با رویکردی اندیشیده» و هدفمند برای جلوگیری از عصبانیت زندانبانان و اعمال فشار و شکنجه به خود و سایرین. نکته‌ای که در میان خاطرات به چشم می‌خورد، ظرفیت

نسبتاً بالای اسرا در پیروی بود. به نظر می‌رسد زمانی که اسرا حسن نیت و صداقت افراد پیشنهاد دهنده را باور داشته باشند، با میل و رغبت نسبت به آن واکنش نشان می‌دهند؛ در این میان، نقش روحانیت به شکل عام و حاج آقا ابوترابی به شکل خاص، غیرقابل انکار است. روحانیت از دیرباز نقش ستون اصلی برقراری و پایداری جامعه را بر عهده داشته و مرجع صدور احکام اخلاقی در موقعیت‌های گوناگون بوده‌اند. تجربه اسارت مشترک با حاج آقا ابوترابی به خوبی نشان داد که روحانیت با شناخت از فضای اسارت، روابط حاکم بر اردوگاه و تدبیر و آینده‌نگری موجبات آسیب‌دیدگی حداقلی زندانیان را فراهم می‌آوردند. نکته جالب اینجاست که در برخی موارد، انرژی و تلاش افراد باخرد اردوگاه، معطوف جلوگیری از اقدامات افراد تندروست که گهگاه با تصور رفتار ارزشی و انقلابی موجبات درگیری اسرا و آسیب‌دیدن آنها را فراهم می‌ساختند.

در اسارت آدم خیلی چیزها را تحمل می‌کند؛ چون توی آن کشور غریب، ما فقط همدیگر را داشتیم. دل‌مان برای هم می‌سوخت. سعی می‌کردیم تا جایی که می‌شود به هم بی‌احترامی نکنیم و همدیگر را آزار ندهیم» (احمدپور، ۱۳۹۱: ۱۳۱).

۳- نتیجه‌گیری

تجربه جنگ و اسارت را می‌توان از جمله تجربیات منحصر به فرد و نیز استثنائی به شمار آورد که قاعدتاً بخش اندکی از جمعیت یک کشور آن را تجربه می‌کنند. در جنگ ایران و عراق نیز، تجربه حضور در زندان‌های رژیم بعثی تبدیل به خاطره مشترک اسرای جنگی ایران شد که در اینجا به بحث و بررسی خاطرات اسرای گیلانی پرداختیم؛ چنانچه اشاره شد، هدف از انجام این تحقیق، هرگز تلاش برای یکپارچگی خاطرات این اسرا نیست. اسارت حدیثی است، یکتا که هر شخص از پنجره حواس، شخصیت، شرایط، خاستگاه خانوادگی و مذهبی و بسیاری از عوامل دیگر به آن می‌نگرد. هدف این پژوهش تلاشی بود برای استخراج بن‌مایه‌های احتمالاً مشترک مستتر در میان مطالب پراکنده موجود. در میان مصادیق و جلوه‌های گوناگون مطرح شده، مطالب متعارض و احیاناً متناقض هم به چشم می‌خورد. شخصی با اطمینان بیان می‌دارد که در میان افراد منتسب به قوم، استان یا مذهب او هیچ فرد

خبرچین و خودفروخته‌ای حضور نداشته و فرد دیگری از مجازات یکی از هم‌استانی‌ها به دلیل خبرچینی سخن می‌گوید. شخصی، عراقی‌ها را انسان‌هایی یکسره بی‌شفقت و مروت تصویر می‌کند و دیگری از ارادت یک عراقی به امام خمینی^(ه) سخن می‌گوید که موجب تسامح هر چه بیشتر وی با اسرای ایرانی می‌شود. از یک‌سو، سخن از توهین و ناسزای مردم عامی عراق می‌شنویم و از سوی دیگر، از اشک‌های آنان هنگام ملاقات با اسرا و دست‌هایی که به نشانه تبرک بر سر و صورت اسرا کشیده می‌شود.

با نگاهی جزئی‌تر به داده‌ها نیز می‌توان عناصر و مؤلفه‌هایی را مشاهده نمود که دقیقاً ناشی از تعلق افراد به یک خرده‌فرهنگ خاص هستند. گویی گیلانی‌بودن یا گیلک‌بودن متضمن عمل به الگوهای رفتاری خاص یا اندیشیدن به شیوه‌ای خاص بوده‌است. گاهی با اشاره به اقلیم پر بارش گیلان، حضور در عراق برای گیلانیان همراه با دشواری مضاعف دانسته می‌شود. گاهی مضایقه زندانبانان از در اختیار قرار دادن آب برای نوشیدن و شست‌وشو برای ایشان عذاب‌آورتر تصویر می‌شود. گاهی زبان گیلکی به‌عنوان ابزار و رسانه‌ای برای ابراز آنچه «نمی‌شود» به زبان فارسی بیان کرد، به کار می‌رود. گاهی محرومیت از نوشیدن چای که به نوعی شکنجه عمومی محسوب می‌شود، برای یک گیلانی دردناک‌تر قلمداد می‌شود؛ در نهایت، گرچه نمی‌توان حکمی کلی و قطعی در مورد تمام اسرا و حتی اسرای گیلانی صادر کرد؛ اما با مطالعه تمام خاطرات منتشر شده، این تصور در ذهن خواننده شکل می‌گیرد که فرهنگ اعتدال و میانه‌روی در میان اسرای گیلانی رایج بوده‌است؛ زیرا از یک‌سو، توهین به فرهنگ‌های دیگر و به نوعی خودبرتر بینی در متون مورد مطالعه به چشم نمی‌خورد و از سوی دیگر نیز، هیچ‌کدی که بتوان از آن تلقی تندروی و افراطی‌گری مذهبی و اعتقادی نمود، دیده نمی‌شود.

همان‌گونه که مطرح شد، مضمون اصلی (فراگیر) این مطالعه را «تجربه زیسته جنگ و اسارت» تشکیل می‌دهد. در دومین سطح، مضامین سازمان‌دهنده عبارت‌اند از: روحیه حماسی، واکنش‌ها نسبت به مسائل، انسان‌دوستی، ارزش‌ها، آزادی، رویکردهای مبتنی بر خشونت و گسست. به نظر می‌رسد که تجربه جنگ و خصوصاً اسارت را تا حدود زیادی به کمک همین مؤلفه‌ها می‌توان تبیین و تفسیر کرد.

در نهایت، جنگ پدیده‌ای است خاکستری که به مانند سایر پدیده‌های بشری نه می‌توان آن را مطلقاً پاک دانست و نه کاملاً پلید. تحقیق حاضر تلاشی است جامعه‌شناسانه برای گشودن راهی در بررسی این پدیده از منظری نو. چنین به نظر می‌رسد که برای بخش قابل توجهی از آزادگان، دوران اسارت دنباله پیوسته جنگ بوده‌است و ایشان ایستادگی در برابر مشکلات را هم‌ردیف با وظیفه خود به عنوان یک سرباز تعریف کرده‌اند.

فهرست منابع

- احمدپور، شهاب. (۱۳۹۱). **ایستادن زیر مرگ؛ تاریخ شفاهی آزادگان شفت**. رشت: انتشارات سوره مهر.
- احمدپور، شهاب. (۱۳۹۲ الف). **جمعا ۱۰ سال و ۳۹ روز؛ تاریخ شفاهی آزادگان شفت**. رشت: انتشارات سوره مهر.
- احمدپور، شهاب. (۱۳۹۲ ب). **شب‌ها برمی‌گردم؛ خاطرات شفاهی نعمت‌الله قانیدی**. رشت: انتشارات سوره مهر.
- احمدپور، شهاب. (۱۳۹۲ ج). **شب‌هایم را گرفتند؛ خاطرات شفاهی ناصر روحی**. رشت: انتشارات سوره مهر.
- احمدپور، شهاب. (۱۳۹۳). **بی‌قراری؛ خاطرات رمضانعلی راستگو**. رشت: انتشارات سوره مهر.
- احمدپور، شهاب. (۱۳۹۵). **ششمین روز سرگردانی؛ خاطرات شفاهی ابراهیم مقدم**. تاریخ شفاهی آزادگان گیلان، شهرستان رشت. چاپ اول. رشت: انتشارات سوره مهر.
- احمدپور، شهاب. (۱۳۹۷). **پیدبلیو، خاطرات شمس‌الله شمسینی غیاثوند**. رشت: انتشارات سوره مهر.
- ادهمی، حسین. (۱۳۹۴ الف). **اسارتی که خود ساختیم؛ خاطرات شفاهی سید یوسف سید مدلل کار**. تاریخ شفاهی آزادگان گیلان. شهرستان رشت. رشت: انتشارات سوره مهر.
- ادهمی، حسین. (۱۳۹۴ ب). **نامه‌هایی برای یک سنگ؛ خاطرات شفاهی اکبر اسمی**. رشت: انتشارات سوره مهر.
- امیری خراسانی، احمد و هدایتی، فاطمه. (۱۳۹۳). **ادبیات پایداری؛ تعاریف و حدود**. نشریه ادبیات پایداری، س ۶، ش ۱۰، صص ۲۳-۴۱.

- ایمان، محمدتقی. (۱۳۷۰). **مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی جنگ**. پژوهش‌های فلسفی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ش ۱۳۸ و ۱۳۹. صص ۴۳-۷۵.
- پرحلم، محمد. (۱۳۹۳). **یک وجب و چهار انگشت؛ خاطرات شفاهی عظیم حقی**. چاپ سوم. رشت: انتشارات سوره مهر.
- پورسعیدی، فرهاد. (۱۳۹۱). **آخرین سرباز؛ تاریخ شفاهی آزادگان آستانه اشرفیه**. رشت: انتشارات سوره مهر.
- پیرو نذیری، میرحسین. (۱۳۹۳). **سنگی برای یاد؛ خاطرات شفاهی محمود مهدی‌زاده**. تاریخ شفاهی آزادگان گیلان، شهرستان لنگرود. رشت: انتشارات سوره مهر.
- جمشیدی‌ها، غلامرضا و حمیدی، نفیسه. (۱۳۸۶). «**تجربه زنانه از جنگ**». فصلنامه پژوهش زنان، دوره ۵، ش ۲، صص ۸۱-۱۰۸.
- حسن‌زاده، علیرضا. (۱۳۸۴). «**چارچوب‌های فرهنگی جنگ**». کتاب ماه علوم اجتماعی، ش ۹۶، صص ۱-۵.
- حسین‌پور، امیر. (۱۳۹۲). **از سوباتان تا رمادیه؛ خاطرات شفاهی صابر نجفی**. رشت: انتشارات سوره مهر.
- حسین‌پور، امیر. (۱۳۹۵). **هفت‌سین کاغذی؛ خاطرات شفاهی سیروس بلوریان**. تاریخ شفاهی آزادگان گیلان. شهرستان تالش. رشت: انتشارات سوره مهر.
- حسین‌پور، امیر. (۱۳۹۸). **در کمین کومله‌ها؛ خاطرات شفاهی محمدامین غفارپور**. رشت: انتشارات نکوآفرین.
- رجایی، رزیتا. (۱۳۹۲). **خانه هزار فرسنگ از ما دور بود؛ خاطرات محمدرضا نعمتی**. تاریخ شفاهی آزادگان رودبار. رشت: انتشارات سوره مهر.
- رجایی، رزیتا. (۱۳۹۳). **جواب سرهنگ یک کلمه بود؛ نه؛ خاطرات شفاهی میرشمس ابوالقاسمی**. رشت: انتشارات سوره مهر.
- سجادی، جعفر. (۱۳۷۹). **فرهنگ معارف اسلامی**. ج ۴. تهران: انتشارات کومش.
- شاهوردیانی، ناهید و دادور، المیرا. (۱۳۹۹). «**بازنمایی جنگ در ادب و هنر و در خاطره‌نگاری سربازان در سنگر**». پژوهش ادبیات معاصر جهان، دوره ۲۵، ش ۲، صص ۴۹۴-۵۱۳.
- صرفی، محمدرضا. (۱۳۹۳). «**گستره ادبیات پایداری**». نشریه ادبیات پایداری، دوره ۶، ش ۱۰، صص ۲۰۷-۲۳۷.

- صمصام، حمید و گل‌پرور، ابراهیم. (۱۳۹۵). «تحلیل سبک داستان‌های کوتاه و برجسته دفاع مقدس دهه هشتاد با بررسی ۳۱ داستان از شش مجموعه». فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی، س ۹، ش ۲، صص ۱۴۹-۱۶۹.
- عسگری، محمود و رسولی، محمدرضا. (۱۳۹۶). «تحلیل محتوای کتاب‌های خاطرات رزمندگان دفاع مقدس آذربایجان شرقی با تأکید بر شناسایی ارزش‌های برجسته‌شده». فصلنامه مطالعات جامعه‌شناسی، دوره ۱۰، ش ۳۶، صص ۱۳۱-۱۵۶.
- علیاری، شهلا و دیگران. (۱۳۹۴). «تبیین تجربه‌ها و خاطرات معنوی کارکنان بهداشت و درمان در دفاع مقدس به روش تحلیل محتوای کیفی تجمیعی». مجله طب نظامی، دوره ۱۷، ش ۳، صص ۱۷۱-۱۷۹.
- علیزاده، محمد. (۱۳۹۱). **دونس: نقطه صفر مرزی؛ خاطرات شفاهی محمد اکبری**. رشت: انتشارات سوره مهر.
- علیزاده، محمد. (۱۳۹۲). **به خاطر پدرم؛ خاطرات شفاهی رضا مرادی**. رشت: انتشارات سوره مهر.
- علیزاده، محمد. (۱۳۹۳). **می‌مانیم و خاطره می‌شویم؛ خاطرات شفاهی شمسعلی قاسمی**. تاریخ شفاهی آزادگان گیلان. شهرستان سیاهکل. رشت: انتشارات سوره مهر.
- علیزاده، محمد. (۱۳۹۸). **تکریت با طعم پنج پنج؛ خاطرات شفاهی امین علیپور**. انتشارات نکو آفرینش.
- فتاحی، میلاد. (۱۳۹۲). **چهار موزاییک ۲۰*۲۰؛ خاطرات شفاهی حسین حق‌نیا**. رشت: انتشارات سوره مهر.
- فیاضی، میرعمادالدین. (۱۳۹۱الف). **روزهای بی‌تقویم؛ تاریخ شفاهی آزادگان بندر انزلی**. رشت: انتشارات سوره مهر.
- فیاضی، میرعمادالدین. (۱۳۹۱ب). **سنگر و بیگانه؛ تاریخ شفاهی آزادگان بندر انزلی**. چاپ اول. رشت: انتشارات سوره مهر.
- فیاضی، میرعمادالدین. (۱۳۹۱ج). **وطن سپرده به عشق؛ تاریخ شفاهی آزادگان بندر انزلی**. رشت: انتشارات سوره مهر.
- فیاضی، میرعمادالدین. (۱۳۹۴). **بازگشت به نقطه‌رهایی؛ خاطرات شفاهی علی نجد باقری**. رشت: انتشارات سوره مهر.
- فیاضی، میرعمادالدین. (۱۳۹۶). **کتیبه‌ای بر آسمان؛ خاطرات سرتیپ ۲ خلبان اکبر صیاد بورانی**. رشت: انتشارات سوره مهر.

کارکنان نصرآبادی، محمد. (۱۳۸۴). «جنگ تحمیلی و هویت». مطالعات ملی، دوره ۶، ش ۲ (۲۲)، صص ۷۱-۸۵.

مصیب‌زاده، مصطفی. (۱۳۹۶). **رقص روی یک پا: خاطرات شفاهی اسماعیل یکتایی لنگرودی**. تاریخ شفاهی آزادگان گیلان. شهرستان لنگرود. رشت: انتشارات سوره مهر.
موسوی‌زاده، سید شهاب‌الدین. (۱۳۹۳). **خاک داغ؛ خاطرات شفاهی محمدرضا عزیزیان**. رشت: انتشارات سوره مهر.

یحیایی، محمد. (۱۳۹۲). **قدم‌زدن روی شب؛ خاطرات شفاهی تقی حسین‌پور**. رشت: انتشارات سوره مهر.

Braun, V. and Clarke, V. (2006) **Using thematic analysis in psychology**. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2). Pp. 77-101.

Caforio, Giuseppe (2006) **Handbook of the Sociology of the Military**. Springer.

Segal, David R. And Burk, James (2012) **Military sociology**. Sage publication. London.

